

ԳՐ. ԱՐԺՐՈՒՆՈՒ ՅՈՒՂԱՐԿԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ Ս. ԶԱԽԱՐԵԱՆԻ ԴԱՄԲԱՆԱԿԱՆԸ

1892 թ. դեկտ. 27-ին տեղի ունեցաւ Գրիգոր Արծրունու համաժողովրդական յուդարկաւորութիւնը: Տասնեակ հազարաւոր բաղմունքիւն եկել էր իր վերջին հրաժեշտը տալու հայ մեծանուն հրապարակախօսին:

Գրաքննական սլաւոնացիներով ժամանակին կողակասեան թերթերը չկարողացան տալ այդ յուդարկաւորութեան իսկական նկարագրութիւնը: «Դրօշակ»-ում միայն (№ 4, մարտ, 1893 թ.) կարելի եղաւ խտացւած ձեւով ներկայացնել իրական պատկերը: Սիմ. Զաւարեանը, որ յուդարկաւորութեան կազմակերպիչներէց մէկն էր, հետեւեալ ձեւով է ներկայացնում հանդէսը:

«Արծրունու թաղումը կատարեց հանդիսաւոր կերպով, ինչպէս դեռ ոչ ոք չէր թաղել ոչ միայն Կովկասում, այլեւ ամբողջ Ռուսաստանում: Հանդէսը աւելի մեծ նշանակութիւն ստացաւ կառավարութեան բռնած ընթացքից: Ամսի 26-ին, թաղման նախորդ օրը, ռուսականապետը պահանջեց, որ հանդէսը անցնի Լօրիս-Մելիքեան փողոցով (եւ ոչ Գոլովինսկի պրոսպեկտով) եւ պահկներէ համար ունենալ միայն երկու դիակառք. իսկ վերջը, զիջանելով կարգադրելի մասնաժողովի խնդրքին, թոյլատրեց ունենալ 7-ը: Ռուսկանապետի միջամտելը այդպիսի մասնաւոր խնդրներում վատ ներգործութիւն ունեցաւ ժողովրդի վերա: Ամենքը զարմանում էին տեղական վարչութեան կամայական վարմունքից, եւ ընդհանուրի ցանկութիւնն էր չենթարկւել պ. պ. նահանգապետ Շերվաշիձէի եւ ռուսկանապետ Մաստիցկու անտեղի պահանջներին: Այդպէս էլ եղաւ: Երբ հանդիսի սկիզբը հասաւ Բարեատինսկայա եւ Լօրիս-Մելիքեան փողոցի անկիւնին տեղի ունեցաւ մի, թիֆլիսում չտեսնւած դէպք:

Ամբոխը կանգ առաւ այդ տեղ: Ռուսկանները եւ 4 հատ ձիաւոր կազակներ ստիպում էին համբարի դրօշակակիրներին, տիրացուներին եւ քահանաներին ծռել դէպի Լօրիս-Մելիքեան փողոցը, իսկ ամբոխը՝ հաւաքւելով եւ բռնելով Լօրիս-Մելիքեան փողոցի բերանը, աշխատում էր անցնել դէպի առաջնակարգ փողոցը: Ռուսկաններին եւ կազակներին սկզբում յաջողեց ցրել ամբոխը եւ

դերօշակակիրներէից շատերին, մի քանի տիրացուների հետ ուղղել դէպի իրենց կարգադրած կողմը: Ամբողջ տեսնելով այս, աւելի ուզեւորւած խմբւելով նորից փակեց փողոցի անցքը: Ընդհանրումը սաստկացաւ: Աղաղակները, շուրջները թնդացնում էին օդը: «Առա՛ջ, առա՛ջ» գոչումները խլացնում էին ոստիկանների պահանջները եւ հայհոյանքները: Պրիստաւներէից (աւագ ոստիկաններէից) մէկը, Սիմոնով աղբանուռով, մօտեցաւ խաչվառը տանող տիրացունին, խլեց ձեռքիցը խաչվառը եւ կամեցաւ առաջնորդի դեր կատարել, ծռելով դէպի Լորիս-Մելիքեան փողոցը, սակայն յաղթանդամ «տրակտիրշ-չիկ Գրիշան» (Գրիգոր Յակովբեան) յարձակեց խաչվառը խողոստիկանի վերա, ուժով առաւ եկեղեցական սրբութիւնը եւ անցաւ ժողովրդի առաջը: Բազմութիւնը առաջ մղեց հոգեւորականներին եւ դադաղի հետ միասին անցաւ Պալատական փողոցը: Անընդհատ յաղթական ուռաները, գլխարկների ծփալը օդի մէջ, մի տեսակ ներդաշնակութիւն էին կազմում ամբոխի միահամուռ շարժման հետ:

«Այդպիսով հանդէսը առաջ շարժեց, անցաւ կառավարչապետի պալատի առջեւ եւ ուղղեց դէպի Խոջեվանքի գերեզմանատունը: Ճանապարհին աչքի էին ընկնում Ալիւրի մէյդանի եւ բաղաների (մրգավաճառների) փողոցում շինւած սգոյ կամարները»:

Հետեւեալ օրը սկսեցին ձերբակալութիւններ: Բանտարկւեցին մօտ 20 հոգի, որոնցից 6-ին դրին Մետեխի բանտը: Կառավարութիւնը խիստ միջոցներ ձեռք առաւ, որպէսզի նման ցոյցեր տեղի չունենան եւ ջրօրհններ հանդիսին:

Ժողովրդի վրդովումը կառավարութեան արարքներից արտայայտեց նրանով, որ համբերները, հակառակ ընդունւած սովորութեան, ի նշան բողոքի, չչնորհաւորեցին քաղաքագլխի Ծննդեան օրը:

Ձերբակալւածների այն մասը որ պահւած էր ոստիկանատներում, ազատ արձակեց յունւ. 13-ին, իսկ Մետեխում բանտարկււածները՝ յունւ. 29-ին:

Գրիգոր Արծրունու դադաղի վրա արտասանւած դամբանականներից առանձնապէս ուշադրութիւն դրաւեց Սիմ. Ջաւարեանի ճառը, որի հէնց հեղինակի ձեռքով գրւած բնագիրը մնացել է Հ. Յ. Դ. Կենտր. Դիւանում: Որքան մեղ յայտնի է, այդ ճառը որեւէ տեղ տպւած չէ եւ այստեղ հրատարակւում է առաջին անգամ: Դժբախտաբար ձեռագրի վերջին թուղթը կորել է. խօսքի ընթացքին կարելի է ենթադրել, որ Ջաւարեանը չի սահմանափակել միայն Արծրունու քարոզած գաղափարները ջատագովելով, այլեւ մի քայլ առաջ է գնացել՝ յիշելով նաեւ նոր սերնդի՝ «երիտասարդութեան» գաղափարները: Ամէն պարագայի տակ, Ջաւարեանի դամբանակա-

նը արժէքաւոր վաւերադիր է ոչ միայն հեղինակի կենսագրութեան որոշ մասի լուսարանութեան համար, այլև Դաշնակցութեան հիմնադիրների հայկական ազատամտութեան գնահատութեան տեսակէտից:

Ահա Ս. Զաւարեանի դամբանականը:

«Ազատամիտ կուսակցութեան արժանի ներկայացուցիչը այլեւս չկայ:

Աւանդապահների, խաւարամոլների յանդուգն թշնամին այլեւս չկայ:

Մեռաւ հայոց կեանքի փրօած սիւներ քանդողը, հեռացաւ մեղանից մեր ազգայնութեան մտքի վերականգնողը, նոր շինութիւն կառուցանողը:

Օտար շրջանի մէջ մեծացած, կրթւած, սկզբում՝ հայութեան մօտ միայն գաղափարով, ժամանակի ընթացքում նա միացաւ հայ ժողովրդի հետ ամբողջովին, կապեց նրա հետ հոգով եւ սրտով: Այն մեծ եւ դժւար գործը, որը առաջնակարգ տեղ է բռնում ամէն ազնիւ հայի սրտի մէջ – հայութեան գաղափարը մօտ էր, կապւած էր Արծրունու հետ...:

Այո՛, կորուստը մեծ է, անփոխարինելի է:

Առաջադեմութեան դրօշակակիրը հայերի մէջ ընկաւ:

Անվահեր կուռղը ընկաւ իր գործունէութեան փայլուն ժամանակը, նա ընկաւ կուռի դաշտում, դրօշակը բարձր բռնած ուժեղ ձեռքում:

Բայց մի՛ առէ՛ք՝ նա ընկաւ. նա կենդանի է մեր մէջ: Թէեւ ընկաւ դրօշակակիրը – ծածանւում է դրօշակը: Թէեւ ընկաւ դրօշակակիրը – կենդանի են զինւորները:

Առաջադեմութեան զինւորները չեն ընկնի, չեն տատանւի հասարակական կուռի մէջ: Հայ երիտասարդութիւնը, թանգազին ուսուցիչ, չի դաւաճանի քո քարոզից ոչ մի կէտին: Նա չի շոյի, չի խոնարհւի մեծամասնութեան առաջ: Նա թոյլ չի տայ հայկական կեանքին կանգնել անշարժութեան մէջ: Նա կը միացնէ բոլոր մեր եղբայրակիցներին, առանց կրօնի խտրութեան: Սրբութեամբ ընդունելով 19-րդ սարու Քո տարածած սկզբունքները անձի եւ խղճի ազատութեան վերաբերմամբ՝ մենք կը դիմադրենք այն բոլոր տարբերին, որոնք հակառակ են այդ գաղափարներին, եւ կաշխատենք կեանքի մէջ իրականացնել այդ գաղափարները:»

Գրւած Սիմոնի ձեռքով.